

Wychowanie patriotyczno-obronne jako rozszerzenie wychowania rodzinnego w polskiej tradycji niepodległościowej

Wprowadzenie

Celem artykułu jest próba ukazania znaczenia w dziejach państwowości polskiej i narodu wychowania patriotyczno-obronnego jako ciągłości wychowania rodzinnego. Autorka stawia za zadanie omówienie roli, jaką spełniały rodzina, szkoła, instytucje państwowe, stowarzyszenia, organizacje, różnego rodzaju formacje w odzyskaniu niepodległości Polski i kształtowaniu państwowości polskiej. Artykuł o charakterze monograficznym odnosi się do problematyki wychowania patriotyczno-obronnego zakorzenionego w rodzinie.

Niewątpliwie edukacja patriotyczno-obronna w Polsce ma bardzo bogate tradycje. Umocowana od zawsze w rodzinie, sięga swymi korzeniami do tradycji rycerskiej, oświeceniowej. Największą rolę odegrały tu takie instytucje, jak warszawskie Collegium Nobilium dla synów zamożnej szlachty, założone w 1740 r. przez Stanisława Konarskiego¹ oraz Akademia Szlacheckiego Korpusu Kadetów Jego Królewskiej Mości i Rzeczypospolitej, nazywana potocznie Szkołą Rycerską lub Korpusem Kadetów², założona w 1765 r. przez króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. Na początku XX w. z inicjatywy Józefa Piłsudskiego powstały silne wyszkolone zbrojne formacje niepodległościowe, takie jak: Związek Walki Czynnej (ZWC), Związek Strzelecki we Lwowie i w Krakowie, Towarzystwo Sportowo-Gimnastyczne „Strzelec”, Towarzystwo Polskich Drużyn Strzeleckich (PDS) we Lwowie (1911), Polskie Towarzystwa Gimnastyczne „Sokół” założone w Galicji (1867), w zaborze pruskim (1885), w zaborze rosyjskim (1905). Ich powstanie było przejawem instytucjonalizacji wychowania patriotycznego, co przyczyniło się do odzyskania przez Polskę niepodległości w 1918 r., jej umacniania się

¹ Litak Stanisław, *Historia wychowania, T. 1. Do Wielkiej Rewolucji Francuskiej*, Kraków 2004, s. 207.

² Krajewski Mirosław, *Dzieje wychowania i doktryn pedagogicznych. Zarys wykładu*, Płock 2003, s. 105.

w okresie II Rzeczypospolitej, a także w czasie II wojny światowej i po jej zakończeniu. Warto już we wstępie podkreślić, iż wszelkie takie działania zinstytucjonalizowane i oparte na tradycji wychowania rodzinnego przekazywanego z pokolenia na pokolenie owocowały wielką odpowiedzialnością w okresach wymagających szczególnego poświęcania, w okresie zaborów, w zrywach powstańczych, działaniach wojennych.

Rodzina ostoją wychowania patriotycznego

Rodzina w polskiej historii i tradycji była ostoją wychowania patriotycznego. Sprawdzało się to zwłaszcza w czasie utraty niepodległości (okres zaborów, okupacji). Rodzina to podstawowe, pierwotne, najkorzystniejsze i najbardziej znaczące środowisko opiekuńczo-wychowawcze i socjalizacyjne dziecka³. To w rodzinie dziecko jest darzone uczuciem, pielęgnowane, poddawane wpływowi wychowawczym. Tu zaczyna ono poznawać otaczający świat, nawiązywać w nim kontakty. Rodzina zapewnia dziecku opiekę, poczucie bezpieczeństwa, rozwoju⁴. W rodzinie dziecko uczy się podstawowych umiejętności życiowych, kształtuje swoją osobowość, nabiera przekonań o świecie, o jego wartościach i zasadach życia. To tu kształtuje się jego tożsamość i wzorce zachowań⁵. Rodzina pełni określone funkcje (takie jak: prokreacyjną, gospodarczą, opiekuńczą oraz wychowawczą, czyli socjalizacyjną)⁶, poprzez funkcję socjalizacyjną wprowadza swoich członków w życie społeczne, łącznie z językiem ojczystym, obyczajami, wzorami zachowań i wartościami kulturowymi⁷. Najczęstsze formy wychowania patriotycznego w rodzinie to:

³ Por. Cudak Henryk, *Znaczenie rodziny w rozwoju i wychowaniu małego dziecka*, Warszawa 1999, s. 5, Stanisław Kawula, Józefa Brągiel, Andrzej W. Janke, *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, Toruń 1997, s. 50.

⁴ Walancik-Ryba Karolina, *Rodzina zastępcza. Uregulowania prawne a praktyka sądowa*, Warszawa 2019, s. 7.

⁵ Por. Jarosz Ewa, Wysocka Ewa, *Diagnoza psychopedagogiczna. Podstawowe problemy i rozwiązania*, Warszawa 2006, s. 111.

⁶ Do bardziej znanych należą prezentowane przez Zbigniewa Tyszkę, Franciszka Adamskiego oraz Marię Ziemską typologie funkcji rodzinnych: Tysza Zbigniew, *Socjologia rodziny*, Warszawa 1976, s. 61–69, Adamski Franciszek, *Socjologia małżeństwa i rodziny*, Warszawa 1984, s. 46–47, Ziemska Maria, *Rodzina a osobowość*, Warszawa 1975, s. 36.

⁷ Skarbek Władysław, *Wybrane zagadnienia socjologii ogólnej i socjologii edukacji*, Piotrków Trybunalski 2003, s. 108.

- posługiwanie się językiem ojczystym;
- nauka hymnu narodowego;
- pamięć o symbolach (godło, flaga, krzyż, obrazy świętych);
- nauka prostych, krótkich piosenek i pieśni patriotycznych;
- akompaniament rodziny do piosenek i pieśni;
- udział w uroczystościach o charakterze patriotycznym;
- pamięć o bohaterach (powstańcach, żołnierzach, zesłańcach, obywatelach);
- rozmowy z osobami starszymi;
- rozmowy, spotkania z żołnierzami, historykami, bohaterami;
- udział w uroczystościach religijnych;
- rodzinne wyjazdy w polskie góry i nad morze;
- przynależność do organizacji, stowarzyszeń;
- wspólne wyjścia do muzeum;
- czytanie literatury;
- zbieranie pamiątek rodzinnych;
- działania pomocowe na rzecz innych;
- działalność w społeczności lokalnej;
- udział w zawodach sportowych, rozgrywkach, turniejach.

Większość ze wskazanych form była realizowana w wychowaniu rodzinnym w okresie zaborów, wojen. Takie działania pozwoliły na kształtowanie tożsamości młodych ludzi. Pozwoliły na to, ponieważ w okresie niepodległościowym powstawały organizacje, formacje o charakterze patriotycznym i były często zalążkiem formacji o charakterze obronnym, a w perspektywie – odradzających się sił zbrojnych.

Kształcenie obronne w czasie rozbiorów

Wychowanie patriotyczne, zdaniem Wincentego Okonia, to wychowanie „mające na celu jak najlepsze przygotowanie dorastających pokoleń do służby własnemu narodowi i krajowi, polegające na kształtowaniu – poprzez rozliczne formy działalności wychowawców i wychowanków – przywiązania do kraju ojczystego, jego przeszłości i teraźniejszości, a w większym stopniu – poczucia odpowiedzialności za jego wielostronny rozwój i przyszłe miejsce wśród innych krajów”⁸. Warto na patriotyzm

⁸ Okoń Wincenty, *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 1992, s. 325.

spojrzeć przez pryzmat dobra i szczęścia człowieka. Karol Wojtyła pisał, iż dobro prawdziwe, „to takie dobro, które odpowiadając jego naturze, prowadzi do osiągnięcia celu ostatecznego, jakim dla człowieka jest szczęście”⁹.

Wincenty Okoń wychowanie obronne ujął jako „system działalności szkoły, instytucji paramilitarnych oraz samych wychowanków, którego celem jest przygotowanie młodzieży szkolnej do obrony własnego kraju oraz do zapewnienia jej odpowiedniego rozwoju fizycznego i moralnego. Wychowanie obronne sprowadza się do wyposażenia młodego pokolenia w odnowienie wiadomości i sprawności oraz inne środki niezbędne do obrony własnego kraju w przypadku zagrożenia jego i do odparcia wszelkiej napaści na jego terytorium”¹⁰. Jak pisze Jerzy Kunikowski, „wychowanie obronne to szczególny rodzaj wychowania, które realizowane jest w powszechnym systemie kształcenia i wychowania młodzieży szkolnej, akademickiej i żołnierzy celem przygotowania do racjonalnych zachowań w obronie własnego kraju, na wypadek klęsk żywiołowych oraz innych zagrożeń cywilizacyjnych, zagrożeń indywidualnych i zbiorowych. Jest procesem długotrwałym, zmierzającym do kształcenia świadomości obronnej młodzieży, przysposobienia obronnego oraz pogłębiania wiedzy i doskonalenia umiejętności w zakresie samoobrony indywidualnej i ochronny ludności”¹¹.

Wychowanie obronne sięga swymi korzeniami do tradycji szlacheckich XVIII w. Przed tym okresem siła militarna Polski opierała się na pospolitym ruszeniu i wojskach zaciężnych. Istniały również nieliczne wojska stałe, tzw. wojsko kwarciane, a później komputowe. Rozwój broni palnej w XVI i XVII w. spowodował, że wzrosły wymagania dotyczące wyszkolenia żołnierzy i oficerów. W obliczu zagrożenia utratą niepodległości Rzeczypospolitej przeprowadzono reformy szkolne. Ich wprowadzenia podjął się Stanisław Konarski, który urodził się 30 września 1700 r. w Żarczycach koło Jędrzejowa.

Ten wybitny uczonec, polityk, pedagog, prowincjał pijarów w dn. 1 września 1740 r. otworzył warszawskie Collegium Nobilium dla synów zamoż-

⁹ Wojtyła Karol, *Zagadnienie normy i szczęścia. Wykłady lubelskie*, Lublin 1986, s. 188.

¹⁰ Okoń Wincenty, dz. cyt., Warszawa 1992, s. 349.

¹¹ Kunikowski Jerzy, Turek Andrzej, *Bezpieczeństwo i dyplomacja. Słownik terminów*, Warszawa 2011, s. 135.

nej szlachty. Miało ono przygotowywać do pełnienia funkcji w państwie na kierowniczych stanowiskach. Kierując się dobrem Ojczyzny, chęcią poprawienia jej losu, cele wychowawcze Konarski opierał na zasadach religijnych, cnocie wierności, szacunku i posłuszeństwa królowi. Nauczał poszanowania praw ojczystych, sprawiedliwości i obowiązków wobec rodziców, przodków, służby, poddanych¹². W nauczaniu stosowano języki nowożytne: francuski, niemiecki oraz takie przedmioty, jak: matematykę, architekturę, fizykę. Konarski wprowadził też dwuletnie kursy prawnicze obejmujące prawo cywilne polskie, międzynarodowe, dyplomację. Młodzież uczestniczyła w życiu politycznym poprzez udział w sejmikach swego powiatu. Przeprowadzone przez Konarskiego reformy kształcenia na poziomie kolegium spowodowały zwrócenie uwagi na konieczność przeprowadzenia reformy szkolnictwa w ogóle, unowocześnienia metod nauczania oraz uaktualnienia wiedzy ogólnej i militarnej wśród szlachty.

Pierwszą szkołą wojskową zajmującą się kształceniem obronnym w Polsce była założona w 1765 r. przez króla Stanisława Augusta Poniatowskiego Akademia Szlacheckiego Korpusu Kadetów Jego Królewskiej Mości i Rzeczypospolitej, nazywana potocznie Szkołą Rycerską lub Korpusem Kadetów. Miała ona przygotowywać młodzież w duchu patriotyzmu do służby wojskowej i do działalności państwowej, do realizacji zadań wojskowych i pracy w administracji publicznej. Organizacja szkoły oparta była na obowiązujących wówczas wzorcach zachodnich. Powstała w Warszawie, a mieściła się w Pałacu Kazimierzowskim. Komendantem był Adam Kazimierz Czartoryski, autor *Katechizmu kadeckiego*. Naczelnym ideałem kształcenia w Szkole Rycerskiej było przekazanie kadetom nowoczesnej wiedzy wojskowej oraz ideałów wychowania moralnego w duchu narodowym. Wychowanie moralne oparto na podstawach etyki świeckiej, a jego celem było wychowanie uczciwego człowieka i dobrego obywatela oraz przygotowanie kadeta do służby ojczyźnie¹³. Korpus Kadetów przeznaczony był dla synów biednej szlachty, którzy w liczbie 60 utrzymywani byli z funduszy publicznych, dalszych zaś 20 utrzymywało się na własny koszt¹⁴. W pierwszym okresie funkcjonowania szkoła

¹² Kot Stanisław, *Historia wychowania*, Warszawa 1996, s. 380.

¹³ *Obrona narodowa w tworzeniu bezpieczeństwa III RP*, red. Ryszard Jakubczak, Warszawa 2003, s. 17.

¹⁴ Litak Stanisław, *Historia wychowania*, Warszawa 2004, t. 1, s. 210.

miała charakter czysto wojskowy, w późniejszym – szkoły średniej ogólnokształcącej z przedmiotami zawodowymi. Przyjmowani byli chłopcy w wieku od 7 do 12 lat. Nauka trwała siedem lat. Pierwsze dwa lata poświęcano nauce języków (polski, francuski, niemiecki, łacina), podstawom artylerii, tańcom i szermierce. W kolejnych trzech latach kształcenia do programu włączano takie przedmioty, jak: budownictwo wojskowe, historia, literatura polska, geografia, retoryka, rysunki. Ostatnie dwa lata nauki obejmowały specjalizację. Kadeci mogli studiować prawo i kameeralistykę, czyli naukę o administracji i zarządzaniu. Druga specjalizacja miała charakter ściśle wojskowy. Kadeci tego kierunku kształcili się z zagadnień taktyki, inżynierii wojskowej i sztuki artyleryjskiej. Specjalną uwagę poświęcono jednak wychowaniu obywatelskiemu, ponieważ głównym celem tej szkoły było formowanie gorących patriotów o racjonalistycznych podstawach moralnych¹⁵.

Szkoła funkcjonowała prawie 30 lat. Została zamknięta w 1794 r. po upadku insurekcji kościuszkowskiej. Absolwentami szkoły było wielu wybitnych Polaków, patriotów, dowódców wojskowych. Należeli do nich m.in.: Tadeusz Kościuszko, Julian Ursyn Niemcewicz, Józef Sowiński.

W późniejszym czasie powstawały inne szkoły o profilu wojskowym wzorujące się na systemie nauczania i wychowania Szkoły Rycerskiej. W latach 1767–1777 funkcjonował Korpus Kadetów w Nieświeżu. W 1774 r. został założony Korpus Kadetów w Grodnie. W okresie od 1780 do 1781 r. działała w Warszawie Główna Szkoła Artyleryczna i związana z nią Szkoła Inżynierska. W 1783 r. powstał Korpus Kadetów w Rydzynie, w 1787 – Korpus Kadetów w Niemierowie, a w 1789 r. Szkoła Korpusu Inżynierów w Wilnie. Wychowankowie zdobywali wiedzę wojskową, ogólną oraz umiejętności niezbędne do funkcjonowania w życiu społecznym.

Kształcenie obronne w Księstwie Warszawskim prowadzono w Korpusie Kadetów w Chełmie i Korpusie Kadetów w Kaliszu. Absolwenci tych szkół mogli kontynuować kształcenie wojskowej w Szkole Aplikacyjnej. W 1808 r. w Warszawie założono Szkołę Zakładową Artylerii i Inżynierii, której celem było zapewnienie słuchaczom gruntownej wiedzy, wpojenie honoru i miłości ojczyzny zgodnie z zasadami przyjętymi w Szkole Rycerskiej.

W utworzonym w 1815 r. Królestwie Polskim funkcjonowały cztery szkoły wojskowe: Korpus Kadetów w Kaliszu, Szkoła Podchorążych Pie-

¹⁵ Tamże, s. 211.

choty i Jazdy w Warszawie, Zimowa Szkoła Artylerii w Warszawie oraz Szkoła Aplikacyjna Artylerii i Inżynierii w Warszawie.

Szkoła Aplikacyjna Artylerii i Inżynierii w Warszawie miała za zadanie kształcić wyższe kadry wojskowe dla potrzeb Sztabu Głównego. Nauka w szkole wzorowana była na paryskiej szkole politechnicznej. Co roku do szkoły przyjmowano do 24 wyróżniających się absolwentów Korpusu Kadetów, aspirantów artylerii oraz podoficerów. Aby zostać słuchaczem tej elitarnej szkoły, trzeba było zdać trudny egzamin konkursowy. Program kształcenia obejmował: matematykę, geometrię wykreślną, fizykę, architekturę, chemię, języki obce (rosyjski, francuski, niemiecki). Z przedmiotów wojskowych nauczano: fortyfikacji stałych i polowych, topografii i geodezji, strategii, taktyki, pirotechniki. Oficerowie kończyli szkołę w specjalnościach: kwatermistrzostwo, inżynieria, artyleria.

W czasie powstania listopadowego szkoły wojskowe zawiesiły swoją działalność, na ich miejsce organizowano szkoły tymczasowe. Jedną z nich była szkoła Legii Akademickiej powstała w grudniu 1830 r.

Po upadku powstania szkolnictwo wojskowe rozwijało się na emigracji. Celem działalności ośrodków szkolenia wojskowego było przygotowanie kadr do kolejnego zrywu zbrojnego. Głównym ośrodkiem kształcenia kadr na potrzeby nowego powstania stała się Francja. Dążono także do tworzenia ośrodków szkolenia wojskowego we Włoszech, Niemczech, Belgii, a nawet w Turcji. Głównymi propagatorami i organizatorami kształcenia wojskowego na emigracji byli: książę Adam Czartoryski, gen. Karol Kniaziewicz, Józef Wysocki, Ludwik Mierosławski, Józef Bem. Podejmowano także próby zorganizowania konspiracyjnego kształcenia obronnego na ziemiach polskich. Szkoły konspiracyjne funkcjonowały w Warszawie i Krakowie.

Idea upowszechnienia wśród Polaków problematyki militarnej oraz przygotowania obywateli do podjęcia czynnej walki o niepodległość powróciła na początku XX w. z inicjatywy Józefa Piłsudskiego, który nawiązywał do stworzenia silnej, wyszkolonej formacji zbrojnej¹⁶.

W czerwcu 1908 r. Kazimierz Sosnkowski we Lwowie utworzył Związek Walki Czynnej (ZWC), który kształcił kadry dowódcze na potrzeby powstania zbrojnego (przyszłej armii polskiej) w ramach tajnych szkół i kursów wojskowych. W jego skład weszły istniejące od 1904 r. na

¹⁶ Piłsudski Józef, *Pisma zbiorowe*, Warszawa 1937, t. 3, s. 264.

terenie Lwowa związki wojskowe („Nieprzejednani”, „Odrodzenie”), kółka milicyjne oraz młodzież – akademicka, że szkół średnich, rzemieślnicza i robotnicza¹⁷. Od 1909 r. związek przyjął strukturę organizacyjną wojskową. Podstawowy pododdział to kompania składająca się z czterech plutonów. W skład plutonu wchodziły dwie sekcje. Cztery kompanie wchodziły w skład legionu, który stanowił jednostkę. W późniejszym okresie legion nazwano batalionem. Na jego bazie w 1910 r. we Lwowie utworzono Związek Strzelecki, a w Krakowie – Towarzystwo Sportowo-Gimnastyczne „Strzelec”¹⁸. Do 1912 r. związkiem kierował Wydział wybierany przez Radę Główną. W czerwcu 1912 r. na czele związku stanął komendant Józef Piłsudski, a szefem sztabu został Kazimierz Sosnkowski. Liczne grupy związku powstały na Litwie, Białorusi, Ukrainie i w Rosji oraz niektórych miastach Europy Zachodniej¹⁹.

W okresie tym w Galicji środowisko patriotyczno-niepodległościowe utworzyło własne grupy wojskowe tzw. zarzewiackie, od „Zarzewia”, nazwy pisma ukazującego się w Lwowie. W 1908 r. w Krakowie powstał Polski Związek Wojskowy. Związek miał za zadanie patriotyczne wychowanie młodzieży i przygotowanie narodu do walki o niepodległość Ojczyzny. W głównej mierze chodziło o przygotowanie kadry oficerskiej do dowodzenia w czasie działań. W 1910 r. rozwiązano związek, zamiast niego powstała tajna organizacja „Armia Polska”, którą podzielono na cztery okręgi (lwowski, krakowski, warszawski, wiedeński). Poprzez wychowanie miała ona przygotować kadrę zdolną do kierowania w czasie walki. Propagowała wizerunek dzielnego żołnierza polskiego wykształconego pod względem wojskowym, przygotowanego fizycznie.

Istotną rolę w przygotowywaniu kadr dla polskiej armii oraz popularyzowania problematyki militarnej w społeczeństwie odegrał zarzewiacki ruch niepodległościowy z chwilą powstania Towarzystwa Polskich Drużyn Strzeleckich (PDS). Powstanie ich zatwierdzone zostało we Lwowie 31 lipca 1911 r.

¹⁷ Por. Stachiewicz Julian, *Początki Związku Walki Czynnej*, „Niepodległość”, 1933, t. 2, s. 43.

¹⁸ Por. Wyszczelski Lech, *Wychowanie wojskowe w okresie II RP (1918–1939)*, „Edukacja historyczna społeczeństwa a obronność kraju, Zeszyt Problematyki Towarzystwa Wiedzy Obronnej”, 1997, nr 3, s. 31.

¹⁹ Por. Garlicki Andrzej, *Geneza Legionów, Zarys dziejów Komisji Tymczasowej Skonfederowanych stronnictw niepodległościowych*, Warszawa 1964, s. 29.

Władzą zwierzchnią Towarzystwa była Komenda Naczelna „Armii Polskiej” i Polskich Drużyn Strzeleckich. W poszczególnych miejscowościach władze sprawowały Komedy „Armii Polskiej”. Swoją działalnością objęły głównie zabór austriacki, także rosyjski i części pruskiego. Struktura organizacyjna, program szkolenia nadawały działalności PDS charakter szkolnictwa wojskowego o trzech stopniach nauczania: niższym – strzelców, średnim – podoficerów i wyższym – podchorążych. Komórki PDS funkcjonowały również na terenie Ukrainy, Ameryki Północnej, Ameryki Południowej.

Polskie Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” założone zostało w Galicji w 1867 r., w zaborze pruskim w 1885, w rosyjskim – w 1905. W zaborze rosyjskim po 1907 r. działało w konspiracji. W 1910 r. organizacja ta została zalegalizowana jako „Piechur” z siedzibą w Sosnowcu. Towarzystwo „Sokół” trzeba zaliczyć do największych polskich organizacji paramilitarnych przed I wojną światową²⁰. Celem była działalność sportowa i paramilitarna, w tym głównie wychowania patriotycznego. Towarzystwo podzielono organizacyjnie na okręgi, a te z kolei na gniazda. W 1912 r. powołano Polowe Drużyny Sokole, które stanowiły podstawową jednostkę. W skład jej wchodziły trzy plutony, każdy z nich obejmował trzy zastępy. Trzy drużyny stanowiły hufiec. Obowiązywał dwustopniowy podział wśród członków stałych I i II stopnia oraz zasada przeszkolenia i przechodzenia do rezerwy.

Towarzystwo działało również wśród emigracji polskiej, głównie w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej. Do największych ośrodków należy zaliczyć Chicago. Działalności podzielona została na osiem okręgów. Struktura składała się z drużyn, w skład których wchodziły plutony i sekcje. Szkolenie oparto na polskich doświadczeniach, natomiast umundurowanie wzorowano na umundurowaniu armii Stanów Zjednoczonych.

W celu zorganizowania polskiej wsi w Małopolsce Wschodniej, głównie wzdłuż Podkarpacia, powstały w 1908 r. jako legalne organizacje niepodległościowe Drużyny Bartoszwowe. Jako cel działania przyjęto szkolenie patriotyczne i wojskowe młodzieży wiejskiej Galicji Wschodniej. Jednak ich działalność zaznaczyła się również na Śląsku Cieszyńskim, w Królestwie Polskim. Charakteryzowały się wewnętrzną strukturą organizacyjną, przyjmując charakter „bractwa wojskowego”. Na czele stał Naczelnik Główny z Radą Naczelną. Naczelnikami Głównymi byli Waw-

²⁰ Tamże, s. 106.

rzyńiec Dajczak i Stanisław Bac. Podlegały im chorągwie, którymi dowodzili komisarze. W skład chorągwi wchodziły drużyny tworzone we wsiach w ramach jednego lub kilku powiatów. Obowiązywały stopnie oficerskie, a w późniejszym terminie drużyny posiadały umundurowanie i ekwipunek. W latach 1913–1914 przystąpiono do intensywnego szkolenia młodzieży wiejskiej organizując kursy dla instruktorów drużyn. Szkolenie organizował wydział wojskowy, opracowując szereg pomocy takich jak np. regulamin musztry, ćwiczenia z bronią. W chwili wybuchu wojny Drużyny Bartoszone w Galicji skupiały ponad 1000 członków w 286 drużynach, nieźle wyszkolonych wojskowo²¹. W Królestwie Polskim struktura tajnych Drużyn Junackich opierała się na wzorcach skautingu. W skład ich wchodziły zastępy. Cztery zastępy tworzyły pluton, a cztery plutony drużynę. Działalność prowadziły skupione w dwóch okręgach – warszawskim i lubelskim. Część z nich zorganizowano w rejonach Łodzi, Włocławka, Dąbrowy Górniczej.

W zaborze pruskim, w którym systematycznie ograniczano język polski w szkolnictwie, administracji, gdzie usuwano Polaków ze stanowisk publicznych, rozwinęły działalność tajne kursy i szkolenie konspiracyjne. Objęły one uczniów szkół powszechnych i młodzież szkół średnich. Nauczanie koncentrowało się wokół Towarzystwa Historii i Piśmiennictwa Polskiego oraz Towarzystwa Narodowego. Na bazie Towarzystwa im. Tomasza Zana, tajnej organizacji, które skupiało polską młodzież gimnazjalną, w 1912 r. utworzono oddział skautowy. Prowadząc tajne ćwiczenia, przekształcił się on w oddział wojskowy. Pierwszy kontakt z przedstawicielami polskich Drużyn Strzeleckich nawiązano na początku 1914 r. Przeprowadzone szkolenie z dziedziny wioskowości dało początek i podwaliny dla przyszłej organizacji wojskowej. W tym czasie przeszkolono w Krakowie i w Nowym Sączu grupę kadry z Poznania. Dalsze prace organizacyjne przerwał wybuch wojny²². Towarzystwo przetrwało do odzyskania niepodległości w 1918 r.

Po wybuchu I wojny światowej powstały Legiony Polskie. Przy ich powstaniu wykorzystano doświadczenie organizacji militarynych Związku Strzeleckiego i Polskich Drużyn Wojskowych. Legiony odegrały ogrom-

²¹ Cieplewicz Mieczysław, Rzepniewski Andrzej, Stawecki Piotr, Wojtasik Janusz, Wrzosek Mieczysław, *Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864–1939*, Warszawa 1990, s. 109.

²² Tamże, s. 108.

ną rolę w kształtowaniu narodowej i obronnej świadomości Polaków, miały także wpływ na tworzenie przyszłej armii²³.

Kształcenie obronne po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku

Po odzyskaniu niepodległości rozpoczęto tworzenie struktur Wojska Polskiego. 27 października 1918 r. Rada Regencyjna wydała dekret o formowaniu narodowej armii regularnej. Podstawą działań w tym zakresie były zapisy tymczasowej ustawy o powszechnym obowiązku służby wojskowej. Na mocy tej uchwały rozpoczęto pracę nad odbudową szkolnictwa wojskowego i kształtowania zasobów rezerw oficerskich.

W listopadzie 1918 r. utworzono Legię Akademicką – organizację przysposobienia wojskowego studentów. Po wojnie polskie władze państwowe i wojskowe doceniały zarówno istotną rolę przygotowania wojskowego żołnierzy powołanych już do armii, jak i poborowych oraz młodzieży przedpoborowej, która w przyszłości miała zasilić jej szeregi²⁴.

Wojsko Polskie II RP posiadało szczupły korpus oficerski wyszkolony i wychowany w Legionach oraz organizacjach wojskowych. Podczas tworzenia Wojska Polskiego szczególnie uwidocznił się brak kadry przygotowanej do pracy w sztabach oddziałów, jak i w Sztabie Generalnym (Głównym). Dlatego też w połowie 1919 r. powołano do życia Wojenną Szkołę Sztabu Generalnego. Przygotowywała ona wyższe kadry dowódcze i oficerów sztabowych. W dniu 16 sierpnia 1922 r. zmieniono nazwę uczelni na Wyższą Szkołę Wojenną (WSWoj.).

Celem działalności szkoły było przygotowanie oficerów do dowodzenia pułkiem i służby na stanowiskach szefa sztabu dywizji i szefa oddziału sztabu armii. Studia dyplomowe trwały dwa lata. W treściach kształcenia dominowały przedmioty wojskowe: taktyka ogólna, taktyka rodzajów wojsk i służb, służba sztabów i jazda konna. Nauczano również historii wojen, geografii wojennej i politycznej, ekonomii politycznej, języków obcych. Wyższa Szkoła Wojenna prowadziła, oprócz studiów dyplomowych, kursy doskonalące i specjalistyczne przeznaczone dla oficerów łączności, uzbrojenia, broni pancernej itd.

²³ Wyszczelski Lech, *Działalność oświatowo-wychowawcza w Wojsku Polskim w latach 1918–1939*, Warszawa 1995.

²⁴ Tamże.

Jednocześnie z dn. 1 maja 1922 r. na mocy rozkazu Szefa Sztabu Generalnego utworzono szkoły podchorążych rezerwy (SPR). Zadaniem ich było kształtowanie zasobów rezerw oficerskich w ramach 6-miesięcznego ochotniczego przeszkolenia maturzystów w wieku 18–23 lat. Szkolenie rezerw odbywało się w SPR właściwego rodzaju broni: piechoty, jazdy, artylerii, saperów, wojsk aerostatycznych, łączności i wojsk kolejowych. Osobnym trybem kształcenia objęto studentów kierunków medycznych – kandydatów na oficerów sanitarnych i weterynarii. Przeszkolenie w ramach SPR kończyło się egzaminem oraz praktyką w jednostkach wojskowych.

Równoległe do tworzenia armii regularnej realizowano zadania przysposobienia obronnego wśród poborowych i młodzieży przedpoborowej. Wiele organizacji paramilitarnych działających w czasie I wojny światowej wznowiło swoją działalność i kontynuowało szkolenie w ramach przysposobienia wojskowego. Celem tego szkolenia było formowanie żołnierza-obywatela poprzez kształtowanie czynnego patriotyzmu, rozwijanie hartu woli, poczucia obowiązku i karności, pomnażanie sił fizycznych i hartu ciała, nauczanie podstawowych sprawności wojskowych oraz budzenie zainteresowania służbą wojskową. Zadania przysposobienia wojskowego realizowano poprzez trzy uzupełniające się kierunki działania, które obejmowały: wychowanie obywatelskie, przygotowanie fizyczne oraz wyszkolenie wojskowe²⁵.

W 1931 r. wydano zarządzenie wprowadzające obowiązek zajęć z przysposobienia obronnego we wszystkich szkołach, w których istnieją hufce PW. Tego typu zajęciami obejmowano zarówno młodzież męską, jak i żeńską. Zajęcia z przysposobienia wojskowego były dobrowolne dla młodzieży od 10. do 16. roku życia. Program dostosowywano do poszczególnych grup wiekowych. Chłopcy od 17. roku życia do czasu powołania do wojska realizowali programy szkolne hufców PW. Programy te o charakterze paramilitarnym obejmowały obronę przeciwlotniczą i przeciwgazową, strzelectwo, przysposobienie do służby, gry polowe, terenoznawstwo. Po ukończeniu programu kierowani byli oni do szkół podoficerskich i szkół podchorążych rezerwy. Pozaszkolne szkolenie przedpoborowych było dobrowolne i odbywało się w ramach 2-letnich hufców PW. Powołano Samodzielną Referat PW kobiet i Sa-

²⁵ Zob.: Odziemkowski Janusz, *Armia i społeczeństwo II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1996.

modzielny Referat WF kobiet, które obejmowały program przygotowania kobiet do obrony kraju. Odbływały się także szkolenia niektórych kategorii pracowników państwowych, np. leśników, kolejarzy. Fundamentalnym celem PW było przygotowanie narodu do wojny. Wychowanie w duchu patriotyzmu miało na celu uznanie nadrzędności interesów państwa i narodu²⁶.

Zasady, zakresy i tryb kształcenia kadr wojskowych ulegały zmianie przez cały okres dwudziestolecia międzywojennego. Sprawdzianem wyszkolenia polskich żołnierzy okazały się fronty II wojny światowej.

Podsumowanie

Przygotowanie obywateli do obrony realizowane było i jest nadal poprzez tworzenie funkcjonalnego systemu edukacji obronnej. Podejmowanie działań w ramach systemu obronnego jest środkiem do realizacji celu, jakim jawi się zapewnienie bezpieczeństwa społeczeństwu jako stanu wolnego od zagrożeń oraz umożliwiającego jego rozwój. Dlatego też przygotowanie obronne obywateli (teoria i praktyka) stanowiło i wciąż stanowi ważny element systemu obronnego państwa. Celem wychowania i kształcenia patriotyczno-obronnego, które składają się na edukację obronną, jest przygotowanie obywateli do podjęcia działań obronnych, jakie wynikają z powszechnego obowiązku obrony państwa, jak również ukształtowanych na przestrzeni dziejów postaw patriotycznych. W ocenie autorki ta skrótowa analiza pozwala wnioskować, iż edukację patriotyczno-obronną – pomimo tylu niespełnionych formalnie wymogów (np. przerwana ciągłość państwowości w okresie rozbiorów) – realizowano, gdyż była zakorzeniona i wdrażana w rodzinie. Stanowiła podstawę tożsamości narodowej i przygotowania do walki o odzyskanie niepodległości. Cały proces realizacji edukacji patriotyczno-obronnej poprzez rodzinę, a następnie różne formacje, organizacje, stowarzyszenia, szkoły, siły zbrojne sprawdził się nie tylko w czasie powstań (listopadowego, styczniowego, wielopolskiego, śląskich), wojny polsko-bolszewickiej 1920 r., powstania warszawskiego, ale też w wojnie obronnej 1939 r. oraz w czasie okupacji hitlerowskiej i rosyjskiej.

²⁶ *Obrona Narodowa w Tworzeniu bezpieczeństwa III RP*, red. Ryszard Jakubczak, Warszawa 2003, s. 23.

W dobie głębokich przemian świadomościowych oraz ścierania się wielu idei, zwłaszcza tych, które zacierają ideę znaczenia państwa w kształtowaniu tożsamości narodowej, wychowanie patriotyczno-obronne nabiera wielkiego znaczenia. Doświadczenia będące sumą jego dorobku w okresach dla narodu szczególnie trudnych, najwyraźniej to podkreślają.

Bibliografia

- Adamski Franciszek, *Socjologia małżeństwa i rodziny*, Warszawa 1984.
- Cieplewicz Mieczysław, Rzepniewski Andrzej, Stawecki Piotr, Wojtasik Janusz, Wrzosek Mieczysław, *Zarys Dziejów Wojskowości Polskiej w latach 1864–1939*, Warszawa 1990.
- Cudak Henryk, *Znaczenie rodziny w rozwoju i wychowaniu małego dziecka*, Warszawa 1999.
- Garlicki Andrzej, *Geneza Legionów, Zarys dziejów Komisji Tymczasowej Skonfederowanych stronnictw niepodległościowych*, Warszawa 1964.
- Jarosz Ewa, Wysocka Ewa, *Diagnoza psychopedagogiczna. Podstawowe problemy i rozwiązania*, Warszawa 2006.
- Kawula Stanisław, Brągiel Józefa, Janke Andrzej W., *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, Toruń 1997.
- Kot Stanisław, *Historia wychowania*, Warszawa 1996.
- Krajewski Mirosław, *Dzieje wychowania i doktryn pedagogicznych. Zarys wykładu*, Płock 2003.
- Kunikowski Jerzy, Turek Andrzej, *Bezpieczeństwo i dyplomacja. Słownik terminów*, Warszawa 2011.
- Litak Stanisław, *Historia wychowania. T. 1. Do Wielkiej Rewolucji Francuskiej*, Kraków 2004.
- Obrona narodowa w tworzeniu bezpieczeństwa III RP*, red. Ryszard Jakubczak, Warszawa 2003.
- Odziemkowski Janusz, *Armia i społeczeństwo II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1996.
- Okoń Wincenty, *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 1992.
- Piłsudski Józef, *Pisma zbiorowe*, t. 3, Warszawa 1937–1938.
- Skarbek Władysław, *Wybrane zagadnienia socjologii ogólnej i socjologii edukacji*, Piorków Trybunalski 2003.
- Stachiewicz Julian, *Początki Związku Walki Czynnej*, „Niepodległość”, 1933, t. 2.
- Tyszcza Zbigniew, *Socjologia rodziny*, Warszawa 1976.
- Walancik-Ryba Karolina, *Rodzina zastępcza. Uregulowania prawne a praktyka sądowa*, Warszawa 2019.
- Wojtyła Karol, *Zagadnienie normy i szczęścia. Wykłady lubelskie*, Lublin 1986.
- Wyszczelski Lech, *Wychowanie wojskowe w okresie II RP (1918–1939)*, „Edukacja historyczna społeczeństwa a obronność kraju, Zeszyt Problemy Towarzystwa Wiedzy Obronnej”, 1997, nr 3.
- Ziemska Maria, *Rodzina a osobowość*, Warszawa 1975.

Patriotic and Defensive Education as an Extension of Family Education in the Polish Independence Tradition

Summary

Patriotic and defense education is a special type of education. Implemented in the system of general education and continuous training, according to the author, it represents the model of continuity of family education. It acquires special importance in situations of military and non-military threat. It has its roots in the Polish independence tradition.

Keywords: patriotic education, defense education, family education, tradition, independence

Patriotinis-gynybinis ugdymas - šeimos ugdymo išplėtimas lenkų nepriklausomybės tradicijoje

Santrauka

Patriotinis-gynybinis ugdymas tai ypatinga ugdymo rūšis. Autorės manymu, šis ugdymas, vykdomas visuotinio ugdymo ir švietimo sistemoje, sudaro ugdymo šeimoje tęstinumą ir išplėtimą. Jis tampa ypač svarbus karinės ir nekarinės grėsmės atvejais. Patriotinis-gynybinis ugdymas turi pagrindą lenkų nepriklausomybės tradicijoje.

Raktažodžiai: patriotinis ugdymas, gynybinis ugdymas, ugdymas šeimoje, nepriklausomybė, tradicijos

Wychowanie patriotyczno-obronne jako rozszerzenie wychowania rodzinnego w polskiej tradycji niepodległościowej

Streszczenie

Wychowanie patriotyczno-obronne to szczególny rodzaj wychowania. Realizowane w systemie wychowania i kształcenia powszechnego, zdaniem autorki, stanowi ciągłość wychowania rodzinnego. Nabiera szczególnego znaczenia w sytuacjach zagrożenia militarnego i niemilitarnego. Posiada swoje uкорzenie w polskiej tradycji niepodległościowej.

Słowa kluczowe: wychowanie patriotyczne, wychowanie obronne, wychowanie rodzinne, tradycja, niepodległość